

URTX

ESTUDI HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC DE L'ESGLÉSIA VELLA
DE SANT VICENÇ DE CONILL (PUJALT)

Cristian Folch Iglesias i Jordi Gibert Rebull

ESTUDI HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC DE L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT VICENÇ DE CONILL (PUJALT)

Abstract

A partir de los resultados obtenidos durante la excavación arqueológica de la iglesia de Sant Vicenç de Conill, se expone una secuencia respecto a la evolución del edificio que abraza desde un primer templo levantado en el siglo XI, pasando por la construcción de una iglesia románica en el siglo siguiente, hasta su abandono a fines de la época moderna, datos que a su vez se contrastan con los aportados por las fuentes documentales.

From the results obtained during the archaeological excavation of the church of Sant Vicenç de Conill, a sequence is presented regarding the evolution of the building that covers from an early temple erected in the 11th century, passing through the construction of a Romanesque church the following century, until it was abandoned at the end of the modern epoch. These data are in turn contrasted with those supplied by the documentary sources.

Paraules clau

Església, arqueologia, Edat Mitjana, època moderna, Conill.

Introducció

Aquest article pretén exposar els resultats obtinguts a partir d'una campanya d'excavacions arqueològiques realitzada entre els mesos de maig i juny de l'any 2007 a l'església vella de Sant Vicenç de Conill.¹ El jaciment està situat al peu del turó on es troba el poble de Conill, en la seva vessant est, fora del nucli urbà, en el lloc anomenat el Pedró, un indret on es coneixia l'existència d'estructures enderrocades (figures 1 i 10). L'aparició d'enterraments en obrir una rasa prop d'aquestes, juntament amb l'aspecte insinuat per la planta de les restes, va portar a una primera identificació del jaciment amb una església, per tal com era reconeixible la presència d'un mur que insinuava un absis semicircular orientat a orient. Davant d'això, l'ajuntament del municipi de Pujalt es va posar en contacte amb l'empresa *CatPatrimoni/Web Cultura* per tal d'avaluar i dur a terme una primera campanya d'excavacions arqueològiques que permetés confirmar la presència d'aquesta església, així com la documentació d'altres restes arqueològiques presents en aquest jaciment i de les quals es desconeixien tant la seva filiació com la seva potència estratigràfica.

Situació geogràfica

Els municipis més septentrionals de la comarca de l'Anoia situats a l'altiplà de Calaf formen una subcomarca amb capitalitat en aquesta població i inclosa dins el territori històric de la Segarra.² El terme de Pujalt és al sector de ponent d'aquest altiplà, en el límit de les comarques actuals de l'Anoia i la Segarra. El municipi és format pel terme del seu antic castell, per l'antiga demarcació del castell de Montesquiú amb els sectors de l'Astor i Vilamajor, pel de la Guàrdia Pilosa i pel terme de Conill, el nucli del qual ocupa l'extrem d'una petita serra, mirant les valls de Calonge i el serrat de Durfort.

En època antiga, seria al voltant de l'actual Prats de Rei on devien situar-se les restes romanes més importants, el *Municipium Sigarrensis*, l'existència del qual fou verificada temps enrere per la troballa de diverses làpides i per la localització d'unes poques restes arqueològiques d'època romana que dibuixen un centre territorial d'entitat reduïda amb un espai públic poc urbanitzat, el qual sembla tenir certa continuïtat vers la tardoantiguitat, com indicaria la presència d'una necròpolis d'inhumació a la plaça de

¹ La gestió de la intervenció fou assumida per l'empresa *Catpatrimoni/Web Cultura* (Plaça Barcelona 92, 7 baixos, 08280 Calaf) per encàrrec de l'ajuntament de Pujalt, mentre que la direcció tècnica anà a càrrec dels que signen aquest treball. Per altra banda, l'estudi del context històric i dels materials arqueològics vinculats a la fase més antiga de l'església s'ha desenvolupat en el marc del projecte *Organització fiscal y ocupación del territorio durante la Alta Edad Media* (HAR2009-07874), finançat per la Subdirecció General de Proyectos de Investigación. Així mateix, els sotasignats són membres col·laboradors del Grup de Recerca Emergent sobre *Ocupació, organització i defensa del territori medieval (OCORDE)*, 2009 SGR 727, reconegut i finançat per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca de la Generalitat de Catalunya. Finalment, un dels autors, Jordi Gibert Rebull, ha desenvolupat part de les tasques de recerca amb l'ajut d'una beca per a estades de recerca fora de Catalunya atorgada per la mateixa Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca de la Generalitat de Catalunya (2007 BE-1 10071).

² M. CAHNER (coord.) (1984), *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. El Penedès i l'Anoia*, vol. v, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 453-458 i J.M. TORRAS (coord.) (1988 i 1991), *Història de l'Anoia*, 2 vol., Manresa, Parc Edicions Selectes, p. 401-411.

Figura 1.
Vista del jaciment
abans de l'inici de
la intervenció.

l'església de Santa Maria, associada potser a una basílica encara no localitzada.³

Ja en època medieval, sembla ser que la conquesta comtal dels sectors septentrionals de l'Anoia trobà més dificultats que en les zones més meridionals de la comarca. Així, a nivell documental, per al segle x només es coneix la donació que feu el comte Sunyer l'any 945 de l'església de Santa Maria de Prats al monestir de Santa Cecília de Montserrat, on es fa referència a l'antiguitat del lloc i a la seva ubicació dins el territori de la Segarra.⁴ En tot cas, caldrà esperar a inicis del segle xi per trobar l'àrea sota domini feudal, quan, en coincidència amb l'ensorrament del califat cordovès, la zona de la Segarra sembla organitzar-se ràpidament, establint-se com a àrea fronterera. Justament, la divisió territorial en comtats vindrà condicionada pel propi avenç d'aquests; així, al segle xi, a l'extrem nord-occidental de l'actual Anoia, el comtat de Berga-Cerdanya, ofegat progressivament

entre els de Manresa-Osona i Urgell, només aconseguirà una estreta porció de territori entre Castellfollit de Riubregós i Pujalt. Encara sobre aquestes demarcacions hi caldrà sobreposar els dominis vescomtals dels Cardona, amb interessos desplegats sobre els diferents comtats, ja sigui, per exemple, sobre Conill i Mirambell, al comtat de Manresa-Osona, o sobre el veí castell de Pujalt, al de Berga-Cerdanya.⁵

Pel que fa a les jurisdiccions eclesiàstiques, les esglésies de Conill s'integraven en el bisbat de Vic, com les altres del terme de Pujalt (Sant Ponç del castell de Pujalt, Sant Andreu de Pujalt, Sant Joan de Vilamajor i Santa Magdalena de l'Astor).⁶

El lloc i l'església de Conill a la documentació

A inicis del segle xi la zona de la Segarra Calafina sembla constituir part de la frontera extrema dels comtats de Berga-Cerdanya i

³ J. PERA (1994), «Reflexions entorn el *Municipium Sagarrensis*», X. DUPRÉ (coord.), *xiv Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà. Vol. 2. Comunicacions*, Tarragona, p. 323-325.

⁴ «*Et in alio loco in campo Sagarrensis damus predicto cenobio ipsas ecclesias nominatas Sancte Marie qui dicunt de ipsos Prados cum altaribus qui ibidem sunt et cum villa antiga...*» (F.X. ALTÉS (1994), «El diplomatarí del monestir de Santa Cecília de Montserrat, I: anys 900-999», *Studia Monastica*, vol. 36, fasc. 2, p. 241-243, doc. 10).

⁵ F. SABATÉ (1997), *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 53.

⁶ F. SABATÉ (1997), *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 388-395.

Manresa-Osona. Sabem, a través de diverses fonts, que l'àrea del Segre mitjà i del Llobregós era en aquest precís moment un escenari d'enfrontaments. Així, segons *Ibn 'Idārī*, l'estiu de l'any 1003, el *hājib 'Abd al-Malik al-Muzaffar*, fill d'*al-Manşūr*, conquereix als cristians els castells de *Madaniš* i *Mumaqaşr* (Meià i Montmagastre), on sembla que s'hi instal·laren alguns contingents, o, si més no, existí aquesta intenció.⁷ Per una altra banda, si fem cas de la notícia que ens proporcionen una col·lecció de miracles de Sant Benet, l'any 1006 hi hauria hagut una batalla, no consignada directament ni pel textos àrabs ni pels documents comtals, prop del castell de Torà («*castrum Thorani*») que s'hauria saldat amb la derrota d'*al-Muzaffar*.⁸ Ja per la documentació d'arxiu, tenim notícia de l'existència l'any 1010 del castell de Calonge, on fa testament el bisbe Arnulf de Vic, greument ferit en la seva tornada de l'expedició a Còrdova,⁹ castell que, de fet, pertanyia al moribund, per tal com en disposa en les seves darreres voluntats. Es tracta d'un bon testimoni que evidencia la participació dels alts jerarques eclesiàstics al capdavant de la guerra i l'expansió al costat de les aristocràcies laiques.¹⁰

Justament, serà el seu successor en el càrrec, Borrell, amb els canonges de la seu de Vic, l'encarregat de cedir l'any 1015 al levita Guillem la possessió, rebuda per part dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda, dels puigs de Calaf, Calafell i Ferrera, a la Segarra, en l'extrem explícit de la marca osonenca, quan sembla que els comtes de Barcelona han cedit el protagonisme de l'expansió en aquesta zona a la mitra vigatana i els seus levites.¹¹ El mateix document deixa ben clara aquesta situació límit en descriure les afrontacions, ben delimitades per l'est, el sud i el nord, però que, en direcció a ponent, tot just arriben a la capçalera del Sió («*in extremitate valle Gavar*»), fins a la vila abandonada de «*Vulvigia*», potser les Oluges, unes terres situades «*contra Spania*» i on es dóna llicència per a l'expansió.¹² De fet, la conquesta en aquest precís moment de l'àrea de Calaf queda ben palesa en el testament, escrit anys després i abans de marxar ell mateix cap a al-Andalus, d'aquest levita Guillem, quan, en referir-se al castell de Calaf, diu, textualment, «*quod ego traxit de heremo*».¹³

Mort aquest primer detentor documentat del castell i el seu terme, l'any 1033 la família

⁷ D. BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Vic, Eumo Editorial / Institut d'Estudis Catalans, p. 346-348.

⁸ D. BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Vic, Eumo Editorial / Institut d'Estudis Catalans, p. 354; A. PLADEVALL (dir.) (1997), *Catalunya Romànica, vol. xxiv. El Segrià, les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Segarra, l'Urgell*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 301.

⁹ «...ad ea ora quando reversus de publica expeditione Spanie condam Arnulfus episcopus vulneratus graviter atque detentus egritudine quiescebat in lecto in kastro Colonico...» (R. ORDEIG (2000-2007), *Diplomatari de la catedral de Vic, segle xi*, 4 volums, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs / Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, doc. 718, a. 1010).

¹⁰ M. ZIMMERMANN (2005), «Le clergé et la guerre en Catalogne aux alentours de l'an mil», T. DESWARTE; PH. SÉNAC (dir.), *Guerre, pouvoirs et idéologies dans l'Espagne chrétienne aux alentours de l'an mil*, Brepols, p. 197-204. No s'ha d'oblidar que, de fet, aquest bisbe Arnulf era un membre destacat de la família vescomtal dels Cardona, germà dels successius vescomtes Ermemir II i Ramon I, aquest darrer mort també probablement en el curs de la mateixa expedició. F. RODRIGUEZ (2004), *Los Cardona: familia, poder y territorio en Catalunya (siglos X-XIII)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 66, 98-106 i 323-325. Aprofitem per fer exprés el nostre agraiement envers aquest darrer investigador per permetre'ns la consulta de la seva tesi doctoral encara inèdita.

¹¹ «...in comitatu Ausonensis, in ultimarum finium ipsius marchiarum propagata vel in expletionem terminum Minorise posita, cuius vocabulum ab antiquo et moderno tempore Segarra est vocata, que continet in se in ipso loco tres pugios, id est, unum Kalafum, alium Kalafellum, terciū Ferraria» (R. ORDEIG (2000-2007), *Diplomatari de la catedral de Vic, segle xi*, 4 volums, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs / Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, doc. 754, a. 1015). Respecte al paper dels levites adscrits a la catedral de Vic i la seva presència en la frontera, es pot veure F. RODRIGUEZ (1999), «Els vescomtes d'Osona. Dades familiars i gènesi patrimonial d'un llinatge nobiliari pels volts de l'any 1000», I. OLLICH (ed.), *Actes del congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del ir. mil·leni*, Vic, Eumo Editorial, p. 166 i P.H. FREEDMAN (1985), *Tradicció i regeneració a la Catalunya medieval. La diòcesi de Vic*, Barcelona, Curial, p. 41-47.

¹² «...de occiduo in extremitate valle Gavar contra Spania et adheret se ad villa herema que dicunt Vulvigia, deinde in antea, adiuvante Deo, quantum capere poteris et adprehendere sub meritum honoris Sancti Petri usque inter confinia limitum genti profane sarracenorum» (R. ORDEIG (2000-2007), *Diplomatari de la catedral de Vic, segle xi*, 4 volums, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs / Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, doc. 754, a. 1015).

¹³ R. ORDEIG (2000-2007), *Diplomatari de la catedral de Vic, segle xi*, 4 volums, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs / Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, doc. 895, a. 1031. De fet, Guillem encara visqué dos anys més, fins a ser decapitat en un enfrontament amb tropes musulmanes a l'àrea d'Argençola (R. ORDEIG (2000-2007), *Diplomatari de la catedral de Vic, segle xi*, 4 volums, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs / Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, doc. 915, a. 1033).

vescomtal de Cardona pretindrà tenir drets sobre el mateix anteriors als de la seu vigatana, en el context d'un conflicte que sembla oposar tots dos poders potser a partir de la mort d'Arnulf i el desplaçament de la família dels vescomtes de la mitra osonenca. Reconeguts aquests drets, la situació no sembla, però, resoldre's fins l'any 1038. Els documents són clars en descriure llavors l'operació: després de diversos testimonis que asseguren haver presenciat la cessió de Calaf al vescomte Ramon, el bisbe Oliba reconeix aquests drets; al dia següent, però, és la família vescomtal la que dona el castell a la seu de Vic, amb el pacte que ells el detindran sota patrocini d'aquella.¹⁴ El que és important, però, és observar com en aquest document les afrontacions del castell de Calaf resten ja ben definides per totes bandes, trobant a ponent, ara, els termes de la Guàrdia Pilosa i de Mirambell, absents en aquell document de l'any 1015.¹⁵ Sembla clar, doncs, que l'organització castral de l'àrea on avui es troben els pobles de Pujalt i Conill no és anterior a l'any 1015, mentre que vers els anys trenta del segle xi ja sembla plenament consolidada.

Caldria pensar, per tant, que la construcció del castell de Conill hauria d'haver-se efectuat poc abans de l'any 1019, quan apareix per primera vegada a la documentació, en la restauració i dotació de Sant Vicenç de Cardona feta pel vescomte Bermon per consell de l'abat i bisbe Oliba.¹⁶ Cal recordar que, sense fer menció del castell, la vescomtessa Engúncia, vídua del vescomte Ramon de

Cardona, reconeix, en el seu testament de l'any 1039, tenir un alou a Conill i Mirambell, que li havia pervingut «*per aprisionem et traxi ab eremo*»,¹⁷ una notícia que ens indica novament la participació directa de la família vescomtal en la conquesta d'aquesta zona.

És també en una altra consagració de Sant Vicenç de Cardona, en aquest cas de l'any 1040 i de mans dels bisbes Eribau d'Urgell¹⁸ i Arnulf de Roda, quan torna a aparèixer, entre nombrosos drets i possessions, el castell de Conill, on s'explicita clarament la seva integració dins el patrimoni de Sant Vicenç, així com també de l'església i la vila del lloc.¹⁹ En aquest mateix sentit, pocs anys després, el 1045, el lloc de Conill torna a aparèixer, aquesta vegada en el testament d'un levita Ramon, adscrit explícitament al territori de la Segarra i vinculat de nou a Sant Vicenç de Cardona.²⁰ Encara dins el segle xi, l'any 1052 trobem una nova menció del castell de Conill, quan Udalgarí feu la venda a l'abat de Sant Vicenç de Cardona d'un alou que tenia en el comtat de Manresa, en el terme d'aquest castell.²¹ Cal entendre que la vinculació a Sant Vicenç de Cardona implica l'ascendència sobre el lloc de la família vescomtal, per tal com el vescomte Ramon Folc disposa del castell de Conill en un testament de l'any 1055.²²

Amb la implantació definitiva de la xarxa parroquial, l'església de Conill («*Cunils*») apareix com a titular d'una parròquia en dos llistats de parròquies pertanyents al bisbat de Vic que sembla que es poden datar vers la pri-

¹⁴ R. ORDEIG (2000-2007), *Diplomatari de la catedral de Vic, segle xi*, 4 volums, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs / Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, doc. 971, a. 1038 i doc. 972, a. 1038. Sobre la vinculació de Calaf als vescomtes d'Osona, veure F. RODRÍGUEZ (2004), *Los Cardona: familia, poder y territorio en Catalunya (siglos X-XIII)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 325-328

¹⁵ «...[ab] occiduo vero in termen de predicta guardia sive de Mirambel...» (R. ORDEIG (2000-2007), *Diplomatari de la catedral de Vic, segle xi*, 4 volums, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs / Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, doc. 972, a. 1038).

¹⁶ «*Item iuris mei partes, quas voce qualibet habeo et habere debeo apud castellum Cunillum cum finibus suis presentibus vel futuris*» (E. JUNYENT (1992), *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, doc. 59, a. 1019). És curiosa la indefinició relativa als límits: potser calgui entendre aquesta al·lusió a uns «*finibus futuris*» en un context en que el castell de Conill afrontaria directament amb la frontera amb al-Andalus.

¹⁷ «*In primis date ad domum S. Petri Cenobii Castrum Serras, ubi corpus meum requiescere debet, pariliatas II de alaudum quem abeo in Conilio, sive in Mirambello, qui mihi advenit per aprisionem et traxi ab eremo...*», P. CATALA (1976), *Els castells catalans*, volum v, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 364.

¹⁸ Nebot d'aquell Arnulf bisbe de Vic mort a Calonge i, per tant, també membre destacat de la família vescomtal cardonina.

¹⁹ «*Et ipsum castrum quod vocant Cunil cum ecclesia atque villa et terminis eius omnibusque sibi pertinentibus*» (R. ORDEIG (1996), *Les dotacions de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, vol. II, 1ª part, Estudis Històrics, Vic, doc. 167, a. 1040).

²⁰ «*Et ipsum panem et vinum quem abeo in Sagarra, in Cunillo, remaneat ad domum Sancti Vincentii de Cardona*» (J. BAUCCELLS [et al.] (2006), *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, volum II, Barcelona, Fundació Noguera, doc. 687, a. 1045).

²¹ J. SERRA (1962), *Història de Cardona*, vol. I, p. 38-39, extret de P. PASQUAL, Ms. 729 de la Biblioteca Central de Barcelona, IV, p. 267.

²² F. RODRÍGUEZ (2004), *Los Cardona: familia, poder y territorio en Catalunya (siglos X-XIII)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 329.

mera meitat del segle XII.²³ En tot cas, però, la seva dependència de la canònica cardonina es torna a confirmar l'any 1154 en una butlla del papa Anastasi IV, quan entre les possessions confirmades hi figura aquesta església amb el castell.²⁴ Posteriorment, en el testament de Berenguer de Cardona de l'any 1177, s'especifica un deute d'aquest amb un «*clerico de Conilo*» que encara podria fer referència al lloc de Conill que tractem.²⁵

Al segle XIII, es disputaven la jurisdicció del lloc de Conill el rei i el vescomte de Cardona. Aquesta indefinició motivà una forta tensió quan, l'any 1303, el batlle i el lloctinent dels Cardona a Calaf s'avançaren al veguer de Cervera en el tractament d'un assassinat comès en el terme de Conill. El 1330, havent-s'hi produït altra vegada una mort en el context d'una confrontació entre els homes de Conill i alguns veïns, es torna a obrir el conflicte jurisdiccional; el veguer de Cervera elevà, de seguida, el cas al monarca, qui delegà les actuacions a Guillem de Cervelló. De tota manera, el rei hagué de transigir i aviat deixà de posar-se en dubte la pertinença de Conill als Cardona; ho corrobora la seva inclusió en la llista d'indrets que l'any 1375 esdevingueren integrants del nou comtat de Cardona.²⁶ De fet, encara al segle XVII trobem el lloc de Conill sota òrbita cardonina,²⁷ mentre que sabem del cert altra vegada que l'any 1685 el senyor del castell era l'abat de Cardona.²⁸

Per la seva banda, al bisbat de Vic es conserven diverses actes redactades durant les visites pastorals efectuades a partir del segle

XIV, la lectura de les quals ha aportat algunes informacions importants pel que fa a l'església de Sant Vicenç de Conill.²⁹ En concret, es conserven actes relatives a 41 visites, que es reparteixen per segles de la següent manera: una al segle XIV (any 1331), una al segle XV (any 1447), quatre al segle XVI (anys 1575, 1592 doblement i 1599), onze al segle XVII (anys 1604, 1605, 1610, 1627, 1637, 1681, 1685, 1688, 1692, 1693 i 1698), dinou al segle XVIII (anys 1723, 1734, 1740, 1753, 1754, 1755, 1757, 1761, 1764, 1770, 1771, 1773, 1775, 1778, 1780, 1783, 1785, 1790 i 1796) i, finalment, cinc al segle XIX (anys 1805, 1817, 1824, 1829 i 1856).

Així, entre altres informacions puntuals relacionades amb l'edifici, sabem que l'any 1447 existia, juntament amb l'església de Sant Vicenç, un altre temple dedicat a Santa Maria i situat dins el mateix castell de Conill.³⁰ També sabem que a finals del segle XVII, concretament l'any 1693, l'església actual de Sant Vicenç ja era construïda i considerada parròquia, mentre que l'església vella es trobava en força mal estat, de forma que es prescrivia la seva cura, a la vegada que s'hi prohibia la celebració de misses, que ara s'havien de realitzar només a la parroquial.³¹ En aquesta mateixa acta, es prohibien també els enterraments en la nova església, excepte en aquells casos en que s'hi posseïa ja un vas o sepultura pròpia en el seu interior,³² una excepció que l'any 1698 és també descartada, quan s'especifica que els difunts s'enterrin tots al cementiri de l'antiga església.³³ Amb l'objectiu d'adequar aquest espai cementiri, potser abandonat

²³ A. PLADEVALL (1971-1972), «Dues llistes de parròquies del bisbat de Vic del segle XII», *Boletín Arqueológico*, època IV, fascs. 113-120, p. 299.

²⁴ A. PLADEVALL (dir.) (1992), *Catalunya Romànica, XIX. El Penedès i l'Anoia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 313 i 346.

²⁵ «...et clerico de Conilo xx morabetinos per unum mulum...» (A. ALTISENT (1993), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, Barcelona, Abadia de Poblet / Generalitat de Catalunya, doc. 594, a. 1177).

²⁶ A. PLADEVALL (dir.) (1992), *Catalunya Romànica, XIX. El Penedès i l'Anoia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 313-314; P. CATALÀ (1976), *Els castells catalans*, volum V, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 361.

²⁷ P. CATALÀ (1976), *Els castells catalans*, volum V, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 361.

²⁸ Visita parroquial: 1685/10/18, AEV 1221, f. 166v.

²⁹ Agraim al personal de l'Arxiu Episcopal de Vic la seva amabilitat durant la consulta d'aquests documents.

³⁰ «...capelle Beate Marie intus castrum de Conill constructe...» (1447/03/03, AEV 1202/1, f. 36).

³¹ «...manam als jurats obrers de esta Iglesia Parroquial per correr a son cuidada la conservació, adorno y decencia de la Iglesia vella de Sant Vicens Parroquial antiga, que posen una ara entera en lo altar, y cuberta ab tela blanca se encaixe, y no se celebre ab la que avém trobada, per esser rompuda, lo retaule se mude per esser indecentissim aquell que hiés, y adornen lo altar deforma que se puga en ell celebrar decentment lo sant sacrifici de la Missa; reparen esta Iglesia que amenaça ruyna, y donen de blanch a las parets; y en lo interior no se celebre Missa en ella sens nostra llicencia especial; y las Missas, que lo Rector acostumaba a dir en esta Iglesia, las celebre en la Parroquial.» (1693/11/09, AEV 1222, f. 807).

³² «...manam que ningú dels Parroquians de esta Parroquia, ni de altra, se enterre dins de esta Iglesia Parroquial sens llicencia nostra, o de nostres successors, excepto aquells que tenen vas, o sepultura propia en ella...» (1693/11/09, AEV 1222, f. 807).

³³ «...manam al Rector que vuy es y per temps será, ni altre en son nom, enterre ni enterrar puga a ningú dels Parroquians, ni a altres, en lo vas o vasos de sepulturas, que están dins de la iglesia Parroquial, sens expressa llicencia nostra (...) y de aquí al devant enterre los diffunts en lo Cementiri vell que está arimat a la iglesia vella.» (1698/12/02, AEV 1220/6, f. 120).

durant uns anys, també s'exhorta al rector per a que vigili que el rec d'aigua que passa pel cementiri no malmeti els morts. Trobem, doncs, per primer cop, que el lloc de l'antiga església és ocupat pels horts del rector, topònim que ha pervingut fins a l'actualitat.³⁴ Els esforços per restituir l'antiga església no foren gaire reeixits, doncs l'any 1723 encara és prohibit dir-hi missa, a la vegada que se'ns diu que l'edifici es troba en un estat lamentable, fins i tot sense porta, que ara es mana posar.³⁵

El trasllat definitiu del cementiri a la nova església no es planteja fins l'any 1734, moment en el qual cal suposar que l'antic fossar hauria d'haver quedat en desús.³⁶ No obstant, es constata que, pràcticament vint anys després, el 1753, el trasllat encara no havia estat efectiu,³⁷ ni tampoc encara l'any 1771, quan, per altra banda, se'ns informa de la presència d'un camí ral immediat al cementiri de l'església vella.³⁸ L'any 1783, i fent referència a les actes anteriors, encara s'exhortava els parroquians a traslladar els ossos i a no enterrar-se en el cementiri vell, on sembla que aquells preferien ser sebollits.³⁹ Per tant, doncs, podem esperar trobar, en els espais adjacents a l'església vella de Conill, inhu-

macions efectuades fins a finals del segle XVIII, si no encara un xic més enllà.

Estudi arqueològic

La intervenció arqueològica al jaciment de Sant Vicenç de Conill ha permès el reconeixement i la localització definitiva d'aquesta església, de la qual es coneixen, com hem vist, algunes notícies documentals a partir del segle XI, però que fins ara no havia estat adequadament identificada. En concret, els treballs s'han centrat en la delimitació de l'edifici i l'excavació del seu interior. Així, s'han identificat diverses fases successives que abracen una cronologia que va des de la fundació d'una primera església en el segle XI, passant per la construcció d'un nou temple en el segle següent, un edifici que mantindrà la seva estructura bàsica fins al seu abandonament, que situem vers finals del segle XVIII, moment en el qual l'espai es convertirà en una zona d'hortos. L'establiment de les diferents fases es proposa a partir dels moments constructius més significatius detectats durant l'excavació, de forma que, per tal de no carregar en excés la seqüència, s'ha optat per donar prioritat a aquells moments en que es documenta una transfor-

³⁴ «...manam al Rector que trague lo rech de aygua que pasa per mig del fosar de la iglesia vella, y fasa que la aygua se encamine per los extremos del fossar, o per altra part al seu hort, sens que toque als defunts enterrats en dit fossar.» (1698/12/02, AEV 1220/6, f. 120).

³⁵ «Posen porta ab pany i clau (que tindrà lo Rector) en la Capella que hi ha en lo fossar, en la qual no se dirà Missa, fins a obtenir llicencia nostra, per estar ara indecent y ruinosa: I així manam se adobe y pose ab la deguda decencia: cobrant un llegat de [...] que hi ha per reedificar, o conservar-la, segons tenim entès, lo que averiguarà lo Rector.» (1723/07/06, AEV 1224, f. 234).

³⁶ «Atesas las incomoditats, y grans inconvenients se segueixen de mantenir lo fossar ahont està situada la Iglesia vella: manam, que dins sis mesos lo tansferescan, devant de la porta de la Parroquial, prenent, sens incomoditat de algu, tot lo terreno sia posible, que no serà menester molt sent poca la gent, que compon lo poble. Trasladaran los ossos de aquell al nou fossà, y lo Rector lo dia ques fassa dirà missa gratis per tots los difunts de la Parroquia.» (1734/06/16, AEV 1225, f. 142).

³⁷ «A los feligreses de la Parrochial Iglesia mandamos (...) dentro el termino de seis meses contadores desde la Publicación desta nuestra Visita, transladen el cementerio a la Iglesia nueva.» (1753/07/11, AEV 1227, f. 29).

³⁸ «Havent vist la incomoditat del Fossar per raho de la desmasiada y penosa distancia de est, a la Iglesia y exposat, a molta irreverencia per ser immediat al Camí Real, y al total olvit dels chriants difunts, quals inconvenients ab madura reflexio considerats per los Antecessors (...) sabem que dispoza fos transferit lo Fossar proa dita Iglesia; perloque fentnos carrech de tant Provida disposicio: manam al Rector, obrers y demes del Poble que atengan, a esta tant important Providencia (sens deparar inconvenients) transladant ab la mes posible brevedad lo dit Fossar, que altrament nos seria precis usar de medis disposats per lo Dret.» (1771/10/11, AEV 1233, f. 240).

³⁹ «...a fi y efecte de no deixar los cadavers y ossos de sos pares y parents exposats a la contingencia tan evident de que per trobarse dirruidas y arruynadas las parets del fossar antich y est tant distant del Poble poden entrar, com ja la experiencia ho ha manifestat, los gossos y altres animals fieros desentarran y volen menjar los cadavers dels faels allí sepultats: No podent ja mirar amb indiferencia est particular, y no discorrenit altre medi per fer efectiu lo cumpliment de lo tantas vegadas dispozat en las citadas visitas, que lo de privar al S. Rector actual y als seus successors, de acompañar ningun cadáver per enterrarlo en dit fossar antich, li manàm estretament que se abstenga de continuarho, per mes que los parroquians lo insten: I per a que dits Parroquians pogan tenirlo consol de trasladar, sens perjudici ni gastos, los ossos dels seus antecessors y parents, des de dit fossar vell al que novament se destine cerca de la Iglesia Parroquial, ahont estigan resguardats dels animals devoradors, y mes à la vista dels faels per aplicarlos sufragis, concedim llicencia perque en los dias de festa se puga treballar per la insinuada obra, y que ab tot modo y sens despreci los pogan pujar y trasladar a dit fossar fahedor, ab coneixement, y direcció del Sr. Rector al qual encarregam y demanam que contribuesca graciosament als actes que se oferescan durant tant pia obra, y confiam tambe que tots los parroquians se faran carrech de las acertadas disposiciones dels Prelats y superiors Ecclesiastichs, y no donaran lloch à que se hajan de prendre providencias que las fassan efectivas.» (1783/08/03, AEV 1235, f. 19v).

Figura 2.
Restes del presbiteri
de la fase I afectades
per la construcció de
la segona església.

mació de l'espai més evident, sobretot pel que fa als canvis en els nivells de circulació. No obstant, dins de cada fase es detallen i s'intenten enquadrar cronològicament, ni que sigui de manera relativa, totes aquelles alteracions i modificacions que s'han pogut identificar. Així, les precisions cronològiques s'han obtingut a partir de l'anàlisi de la pròpia seqüència estratigràfica, de l'estudi dels materials documentats i, per a les fases més modernes, de la presència de peces de moneda significatives, relativament nombroses en conjunt però sovint fora del seu context original, per la qual cosa només en alguns casos han pogut ser utilitzades com a referent cronològic.⁴⁰

Cal tenir en compte, per altra banda, que l'excavació ha exhaurit els nivells medievals i moderns associats a l'espai interior dels diferents edificis eclesiàstics, els quals es troben aixecats sobre estrats anteriors que contenen materials d'època ibèrica i romano-republicana que no s'han vist afectats pels treballs realitzats, tal i com es comprova tant en els talls de les estructures negatives com en l'aparició esporàdica de materials d'aquesta cronologia en estrats posteriors.

Fase I (segle XI):

El primer edifici documentat correspondria a una església de nau única i absis semicircular, les restes estructurals de la qual, molt arrasades, ens mostren part del mur de l'absis semicircular (UE 1119), tallat per les banquetes de fonamentació de l'absis posterior, el basament de l'altar situat al centre del presbiteri (UE 1118), de 108 x 102 cm., i un mur que, disposat en direcció nord-sud i tallat per les banquetes de fonamentació dels murs de la nau de l'església posterior, sembla separar aquest espai del de la nau (UE 1102), constituint potser les restes d'un possible mur de cancell arrasat posteriorment fins a la cota de pas (figura 2). A totes tres estructures s'hi associa un paviment de calç i terra compactada ben conservat (UE 1117), mentre que cal destacar que, tant el basament com els murs, aquests darrers amb una amplada d'uns 70 cm., no presenten cap tipus d'argamassa per relligar els seus blocs, els quals es troben travats amb fang, un tipus de construcció inusual per precària en una església, més si considerem que tampoc no s'aprecia cap tipus de fonamentació per als mateixos.

⁴⁰ El senyor Josep Maria Nuix, antic membre del Gabinet Numismàtic, s'ha encarregat de la identificació i catalogació de les cinquanta-set peces documentades, indicacions que seguim en aquest text. Aprofitem, doncs, per agrair-li la seva col·laboració.

Per la seva banda, el paviment de la nau (UE 1130), de terra batuda amb calç, es presenta molt malmès, conservant-se només a la zona dels peus i perdent-se a mesura que s'avança vers l'est, on apareix un nivell (UE 1128) molt remenat d'argila amb carbons, amb presència de material ceràmic i de lloses, algunes més o menys ben disposades en el sector nord en contacte amb el mur 1102 i que es podrien identificar com les restes d'un paviment d'aquesta fase, en tot cas molt afectat segurament en el moment d'enderrocar aquesta primera església i aixecar la posterior. Excavades en aquests nivells es troben diverses estructures negatives, entre elles algunes sitges, dues d'aquest moment (sitja 2, UE 1131 i sitja 3, UE 1154) i una (sitja 1, UE 1136) que no es pot adscriure amb seguretat a aquesta fase inicial, situades presumiblement, donat que els murs perimetrals no s'han conservat, a l'interior de la nau. La sitja 2, de planta circular, perfil irregular i fons còncav, amb un únic estrat de reblliment (UE 1132) format per argila i blocs, ofereix únicament ceràmica medieval i d'època ibèrica, amb olles de llavi arrodonit com a úniques formes observables pel que fa al primer grup; cal dir que, un cop amortitzada aquesta sitja, el terreny devia cedir en assentar-se el seu reblliment, per la qual cosa es troba, just per sobre seu, un nivell format per argila vermella i lloses disposat amb l'objectiu d'anivellar el terreny. Per la seva banda, la sitja 3 (UE 1154) es troba tallada per la fonamentació del mur oest de la nau de l'església posterior, amb la qual manté una evident relació d'anterioritat, presentant escassos materials medievals i ibèrics en el seu únic nivell d'amortització; de fet, cal dir encara que aquesta estructura es veurà molt afectada, un cop ja amortitzada, per la construcció de l'estructura 1072 en una fase posterior. A banda de les sitges, en aquest nivell també hi trobem excavats dos forats de pal i dos retalls de planta circular i poca fondària, el reblliment dels quals només ha ofert alguns fragments de ceràmica reduïda.

Així mateix, s'ha pogut localitzar i excavar un enterrament ubicat a l'exterior sud d'aquest temple, exemple que palesa la presència d'un primer cementiri vinculat a aquesta església primitiva (figura 3). Es tracta d'una tomba en fossa simple amb coberta de diverses lloses que contenia l'esquelet en decúbit dorsal d'un individu adult amb els peus a llevant. La seva vinculació a aquesta primera església queda ben clara tant per les cotes relatives com per l'afectació soferta en edificar-se l'església i el campanar de la fase posterior, la fonamentació dels quals talla l'esmentada tomba en diversos punts.⁴¹ En canvi, l'excavació de l'espai situat a l'exterior de l'absis no ha permès localitzar cap sepultura associada a aquest primer cementiri, tan sols un estrat d'argila (UE 1121) adossat a l'absis de la primera fase que a la seva vegada és tallat per la rasa de fonamentació de l'absis posterior (UE 1122), reblerta al seu torn per un estrat d'argila i cascull que només proporciona uns pocs materials d'època ibèrica.

Cal, doncs, relacionar aquesta primera església, de dimensions modestes i d'una entitat constructiva relativa, amb la que apareix mencionada l'any 1040 en la consagració de Sant Vicenç de Cardona, la construcció de la qual, tot remetent-nos al que s'ha explicat en un apartat precedent, no hauria de ser anterior als primers anys del segle XI ni posterior, doncs, a 1040. En tot cas, els materials arqueològics més antics, vinculats als nivells de circulació d'aquesta fase (làmina I: 1 i 4-5), confirmen de forma genèrica aquesta cronologia, amb predomini de les olles amb la vora arrodonida o engruixida a l'exterior i alguna gerra amb vessador. Les pastes són relativament compactes i estan cuites en atmosfera reductora o òxidorreductora, fet que produeix que la coloració de les peces sigui sovint diversa i irregular; així, al costat de peces que mostren una certa homogeneïtat en tota la seva superfície, amb una coloració fosca (entre gris i negre) o bé més clara

⁴¹ Aquesta tipologia de tombes en fossa simple amb els extrems més o menys arrodonits i coberta de lloses sembla característica d'aquestes cronologies situades vers els segles XI-XII, tal i com ens mostra reiteradament l'arqueologia, per exemple: J. ROIG; J.M. COLL (2003), «L'església de Sant Julià d'Altaura (Sabadell, Vallès Occidental)», *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, p. 605-607; J. ROIG; J.M. COLL; J.A. MOLINA (2003), «El conjunt arqueològic de Sant Esteve de Castellar Vell (Castellar del Vallès, Vallès Occidental): el vilatge i l'església d'època carolíngia i comtal (segles IX-X i XI-XII)», *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, p. 798-800; A. LÓPEZ; A. CAIXAL; A. GÓMEZ (2007), «L'excavació arqueològica a l'entorn immediat de l'església de Santa Maria de Matadars o del Marquet (El Pont de Vilomara i Rocafort, Bages)», *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, p. 684; J. FIERRO; M. CLUA (1991), «La interpretació de la iglesia de Sant Pere de Castellfollit del Boix a la luz de la excavación de la capilla gòtica adosada a la fachada septentrional del templo», R. LACUESTA (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics*, 3. *Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segle X al XVIII)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 209; J. ROIG; J.M. COLL; J.A. MOLINA (1995), *L'església vella de Sant Menna. Sentmenat: del segle V al XX. 1500 anys d'evolució històrica*, Sentmenat, Ajuntament de Sentmenat, p. 80-82.

Figura 3.
Tomba de la fase I
afectada per la
construcció de
l'església i el
campanar de
la fase següent.

(entre marró i taronja), d'altres presenten una distribució d'aquestes tonalitats repartides de forma heterogènia per tota la superfície. Les decoracions són quasi absents, i només podem destacar alguns pocs exemples decorats amb línies incises horitzontals paral·leles que envolten la peça. Els paral·lels més propers els trobem en l'excavació de l'església de Santa Maria de Rubió, concretament en uns materials localitzats en unes sitges anteriors a l'església romànica del segle XI.⁴²

Fase II (segle XII):

Probablement, les pròpies característiques constructives de l'edifici obligaren, anys més tard, a enderrocar-lo per tal de construir un nou temple de característiques romàniques, amb capçalera semicircular i nau única, amb un plec de degradació entre ambdues parts observable també a l'exterior. La construcció està practicada en base a uns murs gruixuts, de 1,2 m. d'amplada mitjana, de pedra calcària local lligada amb morter de calç, formant en les cares dels mateixos filades regulars de blocs ben desbastats. La solidesa d'aquest nou edifici es fa evident si tenim en compte la seva llarga perduració, amb afegits i modificacions, fins a l'abandonament

del temple a les portes de l'època contemporània. En un moment posterior, però no gaire llunyà si fem cas de la similitud de l'obra, se li adossarà pel sud un campanar de planta quadrada, de 3,66 x 2,44 m. a l'exterior, que, més endavant, serà enderrocada parcialment i el seu interior amortitzat per tal de reconvertir l'espai en una capella lateral de la nau del temple.

La construcció d'aquest edifici suposarà la desaparició, si més no pel que fa a la nau, de les estructures muràries de l'església anterior; així mateix, una de les sitges (sitja 3, UE 1154) quedarà tallada per la seva banqueta de fonamentació oest, mentre que una segona (sitja 2, UE 1131) sembla amortitzar-se (UE 1132) durant el moment de construcció d'aquest nou temple. Un cop aixecat l'edifici, l'interior, amb les restes conservades de l'etapa anterior, es cobriria amb diversos estrats per tal d'anivellar l'espai. Així, tota l'àrea presbiteral i la que es troba entre els absis de les fases I i II, es cobreix amb un estrat (UE 1116) de pedres i cascals que només proporciona fragments informes de ceràmica reduïda, mentre que als peus de la nau es troba una capa de tapàs (UE 1129) on ha aparegut un fragment de ceràmica islàmica amb decoració de corda seca que s'adiu de

⁴² A. LÓPEZ; A. GUTIÉRREZ (2007), «El material arqueològic trobat a Santa Maria de Rubió», A. LÓPEZ (coord.), *Església de Santa Maria de Rubió. Memòria d'Arqueologia i Història*, Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, p. 55-56.

forma genèrica amb la cronologia del nou temple, que situem vers el segle XII, una estimació aproximada que es correspon amb el tipus d'obra i la tipologia de la planta, ja que l'absència de les parts elevades dels murs no ha permès conservar altres trets formals distintius susceptibles d'aportar informació cronològica. En tot cas, per la seva tipologia de nau única i absis semicircular, on cal destacar la solidesa de l'obra, l'ús de carreus relativament grans i ben tallats i l'absència de decoracions exteriors amb lesenes, si més no en els murs conservats, aquest edifici es pot incloure perfectament dins tot un conjunt d'esglésies rurals de tipus romànic, amb paral·lels arreu, la construcció de les quals se situa, habitualment a partir únicament de criteris estilístics, al llarg del segle XII.⁴³

Pel que fa al cas de Sant Vicenç de Conill, les dades aportades per l'excavació semblen coincidir amb aquesta adscripció cronològica proposada des de la història de l'art, com també succeeix en altres exemples estudiats arqueològicament.⁴⁴ Així, l'anàlisi dels materials ceràmics associats a estrats d'aquest moment, per la seva banda, no aporta indicacions discordants. Concreta-

ment, per a aquest moment tenim l'estrat UE 1132 que amortitza la sitja 2 i l'esmentat nivell UE 1129, un rebliment per construir el paviment (UE 1092) que funciona durant la fase II, en el que s'ha documentat algun fragment de ceràmica en corda seca, una decoració que en el veí món andalusí es data fonamentalment a partir del segle XI i durant el segle XII.⁴⁵ Pel que fa a la ceràmica comuna, majoritària, es mantenen les característiques del moment anterior, amb predomini de les olles amb el llavi arrodonit cuites en ambient reductor o òxidoreductor, amb les corresponents coloracions negreses i marronoses, amb decoracions que, quan existeixen, es limiten a les línies incises horitzontals paral·leles (làmina I: 2-3).

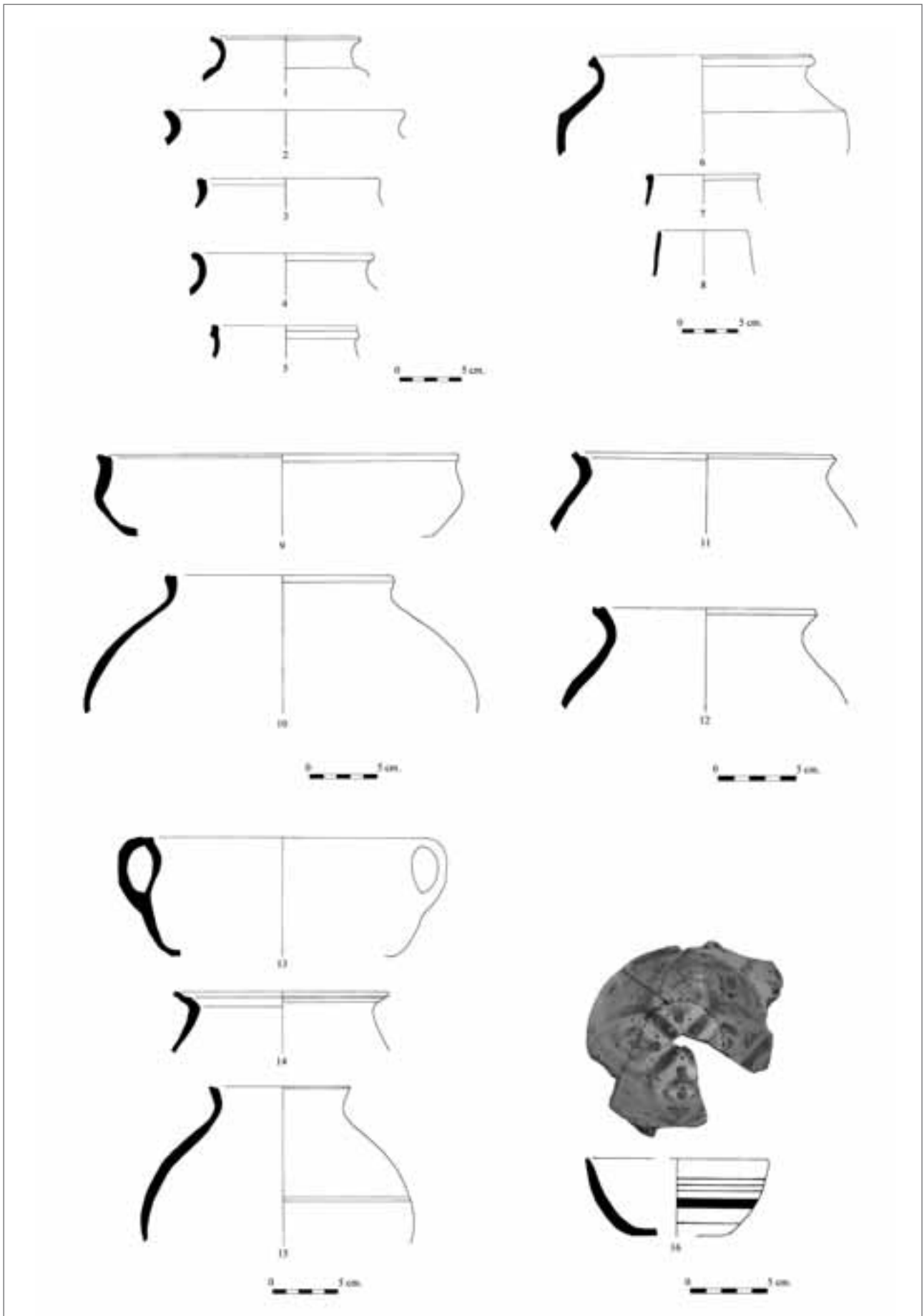
Associada a l'edificació d'aquest temple, s'identifica la presència, potser coetània o amb poca diferència temporal, de diversos elements: en primer lloc, i davant per davant del presbiteri a l'alçada del campanar, es localitzen tres forats de pal excavats en el sòl, dos d'ells amb un bloc en el seu interior amb l'encaix per a un pal, formant una renglera en sentit nord-sud que identifiquem com les restes conservades d'un possible cancell.⁴⁶

⁴³ Més enllà de l'evolució pròpia de cada cas, els exemples són nombrosos. Sense voler ser exhaustius, i només fent un repàs superficial dels catàlegs a l'ús, podem citar alguns casos propers: a la mateixa comarca de l'Anoia (A. PLADEVALL (dir.) (1992), *Catalunya Romànica*, xix. *El Penedès i l'Anoia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana), presenten grans similituds les properes esglésies de Sant Pere de Mirambell, a Calonge de Segarra, Sant Pere de Comalats, a Copons, Sant Jaume de Puigdemàger i Sant Ermengol, als Prats de Rei, Sant Pere de Montfalcó el Gros, a Veciana, o la immediata de Sant Ponç del castell de Pujalt, en el mateix terme municipal. Encara a la mateixa comarca, podem citar els casos de Santa Maria de la Sala, a Jorba, o Sant Pere de Masquefa. Al Bages (J. VIGUÉ (dir.) (1984), *Catalunya Romànica*, xi. *El Bages*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana), trobem paral·lels significatius a Santa Maria del castell de Balsareny, a Sant Jaume de Marganell, a Castellbell i el Vilar, a Sant Pere del Mont, a Castellfolit del Boix, a Sant Mamet de Bacardit, a Fonollosa, a Santa Maria de Viladordis, a Manresa, a Santa Magdalena de Puig-Roig, a Navàs, a Sant Miquel de Serra-Sanç i Santa Maria de Cornet, a Sallent, a Sant Jaume d'Olzinelles i Santa Maria de Claret, a Sant Fruitós de Bages, i a Sant Cristòfol de Figuera, Sant Martí de Bertrams i Sant Joan dels Cans, les tres al terme de Sant Mateu de Bages. En municipis de la veïna comarca del Solsonès (J. VIGUÉ (dir.) (1987), *Catalunya Romànica*, xiii. *El Solsonès. La Vall d'Aran*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana), podem citar les esglésies de Santa Maria de la Molsosa i Santa Tecla de Socarrats, a la Molsosa, Santa Maria de Claret i Sant Salvador del Solerdemunt, a Llanera de Solsonès, Santa Maria de Torrenegó, a Llobera de Solsonès, Sant Quirze de Ca l'Esteve, a Navès, Sant Antoni de Santes Masses, a Pinell de Solsonès, Sant Jaume de Malagarriga, a Pinós de Solsonès, o Sant Jaume dels Tracs, a Riner. Finalment, per la part occidental, a la Segarra (A. PLADEVALL (dir.) (1997), *Catalunya Romànica*, xxiv. *El Segrià. Les Garrigues. El Pla d'Urgell. La Segarra. L'Urgell*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana), podem incloure els temples de Sant Miquel de Tudela, a Cervera, Sant Pere de Santa Fe de la Segarra, a les Oluges, Sant Jaume de Pallerols, a Talavera, i Sant Pere del castell de les Sitges, Santa Maria de Tauladells i Sant Salvador de Gra, tots tres al municipi de Torrefeta.

⁴⁴ Altres esglésies similars, que ja difereixen dels edificis romànics primigenis per l'aparell, les dimensions o l'absència de decoracions exteriors (lesenes, arcuacions cegues,...), han estat situades vers un moment avançat d'aquest segle, com és el cas de l'església que acompanya el castell d'Orís, a Osona. A. GÓMEZ (2003), «La primera campanya d'excavació al castell d'Orís (Osona)», *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, p. 502-504.

⁴⁵ C. DELERY (2003), «Perspectives méthodologiques concernant l'étude de la céramique de «cuerdas secas» dans la Péninsule Ibérique (IX-XIV s.): d'un objet archéologique à un objet historique», *Arqueologia Medieval*, núm. 8, p. 193-236.

⁴⁶ Trobem un fenomen semblant a Sant Cristòfol de la Castanya, on, davant de l'arc triomfal de l'edifici construït entre finals del segle XI i el segle XII, es documenten unes pedres amb un forat central que s'interpreten com els encaixos per als eixos d'un cancell. J. BELTRÁN DE HEREDIA (1991), «Resultados de la excavación en la iglesia de Sant Cristòfol de la Castanya», R. LACUESTA (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics. 3. Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segle X al XVIII)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 138.

Làmina I, ceràmica: 1, UE 1142, fase I; 2-3, UE 1132, fase II; 4-5, UE 1128, fase I; 6-8, UE 1100, fase II; 9-10, UE 1147, fase III; 11, UE 1089, fase IV; 12, UE 1141, fase III; 13, UE 1147, fase III; 14, UE 1152, fase III; 15, UE 1147, fase III; 16, UE 1060, fase V.

Davant d'aquest, s'aixecaria un primer presbiteri que s'ajustaria a l'espai determinat pel mur de l'absis (figura 4), separat de la nau per tres nivells d'esglaons (UE 1103, 1105 i 1106), tot i que en un moment posterior la part central del segon esglaó s'anivellarà fins a la cota de circulació del presbiteri, guanyant aquest una mica d'espai davant de l'altar, del qual en conservem un basament central (UE 1067) de planta rectangular, de 120 x 80 cm., format per blocs ben escairats lligats amb morter. Per la seva banda, el paviment del presbiteri estaria format per un nivell de calç (UE 1069) disposat sobre un rebliment (UE 1108) de cascall i blocs situat entre els esglaons i el mur de l'absis per tal de recreix l'espai, estrat que aporta alguns pocs fragments informes de ceràmica reduïda. Tot i que la mostra és escassa, l'absència de ceràmiques vidrades en aquest nivell de construcció del presbiteri podria assenyalar-nos un moment encara anterior al segle XIII, quan comencen a aparèixer les primeres produccions d'aquestes característiques.

Per altra banda, les pròpies banquetes de fonamentació de la nau, modificades en alguns punts, haurien servit com a bancs correguts en tot el perímetre de la mateixa, un fenomen observat en altres esglésies medievals.⁴⁷ Així, a la banqueteta de fonamentació del mur nord de la nau se li adossa una nova filada de blocs ben escairats lligats amb morter que en dobla la superfície, mentre que la banqueteta de fonamentació del mur sud de la nau es recreix tant lateralment com cap amunt per igualar-se en alçada i en superfície a l'anterior. Aquestes obres semblen situar-se en un moment proper o potser immediat a la construcció de l'església, ja que en el recreixement de la banqueteta sud només apareix ceràmica medieval de cuita reduïda o neutra. Per altra banda, el recreixement de la banqueteta septentrional respecta el forat del probable cancell situat més al nord, lloc on poc més tard se situarà un fogar (UE 1099) construït amb pedres lligades amb fang que amortitzarà el forat i que justament quedarà, un cop reblert, integrat en un enllosat posterior (figura 5). De fet, la presència en aquest rebliment del fogar (UE 1100) de dues vores de gerretes oxidades de ceràmica fina de tradició islàmica (làmina I: 7-8), una d'elles amb vidrat groc, no permet portar aquesta se-

qüència gaire més enllà de la segona meitat del segle XII o d'inicis del segle següent; així mateix, aquests materials s'acompanyen d'una olla de ceràmica reduïda (làmina I: 6) que, malgrat presentar alguns trets diferencials respecte dels registres anteriors, com ara el llavi amb un lleuger encaix i l'espallla ben marcada, no es pot adscriure encara al grup de ceràmiques típiques dels segles XIII-XIV, ben identificades en la fase següent.

Fase III (segle XIII-mitjans segle XVII):

A partir d'aquest moment, s'inicia una etapa llarga on el nivell de circulació de la nau es mantindrà pràcticament igual, format per un nivell de terra barrejada amb calç (UE 1092) on s'endevinen contínues reparacions parcials, mentre que serà en l'àmbit del presbiteri on es detectin les reformes més evidents (figura 6).

En un moment relativament inicial d'aquesta fase, l'espai del presbiteri s'amplia o, si més no, es crea un nivell intermedi entre la cota d'aquest i la de la nau a partir de la construcció d'un enllosat (UE 1090) que va a parar fins a un graó (UE 1101) fet amb carreus de grans dimensions conservat parcialment, una reforma on ja apareix algun fragment escàs de ceràmica vidrada en la construcció de l'enllosat que podria confirmar la seqüència proposada. Aquest nou espai, que ocupa el terç de llevant de la nau, amb 3,30 m. de longitud en la part més ben conservada, i que es troba a cota del graó UE 1106, amortitza definitivament l'espai que ocupava aquell possible cancell, integra les lloses del fogar anteriorment citat i aprofita la superfície de les banquetes laterals per engrandir-ne l'àmbit de circulació des d'on, per altra banda, més endavant s'accedirà a les capelles laterals.

A la nau, cal situar poc després l'amortització de la sitja 1, de perfil cilíndric i fons pla, a partir de dos estrats de rebliment (UE 1140 i 1141) formats per blocs amb argila que aporten un context material on predomina la ceràmica reduïda medieval, amb algunes formes situables vers el segle XIII (làmina I: 12) i material ibèric residual, i encara alguns fragments de vidre. Cal destacar la presència, per altra banda, davant mateix de la

⁴⁷ M. JUAN [et al.] (1989), *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici. Segles IX-XX*, Monografies de Patrimoni 2, Govern d'Andorra, p. 56; A. LÓPEZ; M. JUAN; J. FIERRO (1991), «Síntesis de los resultados de la excavación en la iglesia de Sant Vicenç de Torelló (Osona, Barcelona)», R. LACUESTA (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics, 3. Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segle X al XVIII)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 29; A. LÓPEZ; A. CAIXAL; M. JUAN (1989), «L'excavació arqueològica», A. LÓPEZ (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics, 1: Recerques històrico-arqueològiques al Berguedà (1983-1986). Llibre I. Església de Sant Vicenç de Rus, Castellar de N'Hug*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 15-16.

Figura 4.
Primer presbiteri de
l'església de la fase II.

Figura 5.
Fogar (UE 1099)
construït sobre
un dels forats del
possible cancell
de la fase II.

Figura 6.
Vista general
de les estructures
de la fase III.

porta principal, tot i que situada més a prop del mur nord, d'una estructura de planta quadrada (UE 1093), de 162 x 136 cm., conservada a nivell d'una sola filada i construïda amb blocs ben escairats lligats amb fang i amb un rebliment interior de terra i pedruscall. Es fa difícil hores d'ara escatir-ne la seva funcionalitat concreta, doncs presenta una ubicació i unes dimensions si més no poc habituals; en tot cas, sembla clar que es tracta d'un basament, arrasat per accions posteriors, per sostenir algun tipus d'estructura que hi aniria a sobre.⁴⁸

Per la seva banda, la porta originària d'aquest temple, que romandrà tothora en funcionament, es troba oberta al mur sud de la nau, en el sector de ponent del mateix. Es tracta d'una obertura gran, de 1,15 m. en la part més estreta i 1,90 m. en la més ampla, amb una llum que s'obre vers l'interior de la nau, i a la que s'hi associen diversos graons

que descendeixen vers el sòl de circulació primigeni (UE 1092) vinculat a aquesta porta i que s'aniran reduint a mesura que aquest nivell de circulació vagi ascendint a causa de les contínues reformes.

En un moment indeterminat del funcionament d'aquest nivell de circulació es detecta la construcció, en el mateix espai on es trobava la sitja 3, d'una estructura negativa (figura 7), adossada a la banquetta oest de la nau i folrada interiorment amb tres murets, sense cap revestiment intern, que defineixen un espai interior de 44 x 46 cm. Aquesta estructura tindrà continuïtat en la fase posterior, quan serà recrescuda (UE 1072) per tal d'anivellar-se amb el sòl corresponent. Per les seves característiques tipològiques i per la presència en el seu rebliment d'abundants restes de closques d'ou, entenem que devia complir, si més no en la seva etapa final, funcions de rebost o fresquera per tal

⁴⁸ Una estructura més o menys similar, tot i que recolzada directament en la banquetta nord, apareix amb una cronologia d'entre els segles XII i XV a Sant Salvador de Polinyà, on s'interpreta com el basament d'una pica baptismal, J. ROIG; J.M. COLL (2003), «Intervenció arqueològica a l'església de Sant Salvador de Polinyà (Polinyà, Vallès Occidental): de la *vila Pauliniana* a la parròquia de Sant Salvador», II *Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, p. 732.

Figura 7.
Detall del dipòsit
situat als peus de la
nau de la fase III.

de guardar-hi productes diversos. Trobem paral·lels aproximats a Santa Eulàlia d'Encamp, a Andorra, on es localitzen, en cronologies baixmedievales, dues estructures de planta quadrangular folrades amb lloses i que, segons els seus excavadors, podrien servir per a guardar-hi productes com ara formatge, llana o pells gràcies a una temperatura fresca i una humitat relativa no gaire alta.⁴⁹ Així mateix, a Sant Salvador de Polinyà es van localitzar als peus de la nau dos dipòsits fets d'obra amb l'interior revestit de calç que s'interpreten com graners i que se situen cronològicament, a partir de la presència de monedes, vers finals del segle XIII i part del segle següent, continuant en ús,

com també succeeix en el cas que ens ocupa, fins al segle XVII.⁵⁰ Encara trobaríem un altre paral·lel a Sant Simeó de Centelles, a Rajadell, amb dos dipòsits adossats revestits amb calç, l'amortització dels quals se situa vers finals del segle XIV o inicis del segle següent.⁵¹

Una reforma important que cal incloure dins aquesta mateixa fase genèrica és la que afecta el campanar romànic, el qual, en un moment que cal situar entre els segles XIII i XIV, presenta el seu interior totalment amortitzat per diversos nivells de terra (UE 1152, 1147 i 1148) que contenen abundant material ceràmic i de vidre que podem situar cro-

⁴⁹ M. JUAN [et al.] (1989), *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici. Segles IX-XX*, Monografies de Patrimoni 2, Govern d'Andorra, p. 59-62.

⁵⁰ A Polinyà, i també a l'església de Sant Iscle de la Salut de Sabadell, els seus excavadors posen en relació l'aparició d'aquests graners construïts i l'amortització de diverses sitges, una associació que potser també es pugui tenir en compte a Conill. J. ROIG; J.M. COLL (2003), «Intervenció arqueològica a l'església de Sant Salvador de Polinyà (Polinyà, Vallès Occidental): de la *vila Pauliniano* a la parròquia de Sant Salvador», II *Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, p. 732-733; J. ROIG (2007), «La intervenció arqueològica a l'antiga hostatgeria de la Salut de Sabadell: de la *mansio Arragone* a l'església medieval de Sant Iscle (segles X al XIII)», III *Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, p. 577-578.

⁵¹ E. SANCHEZ; M. SUNYOL; M. TORRAS (1992), «El jaciment medieval de Sant Simeó de Centelles (Rajadell). Campanyes de 1988 i 1989», *Miscel·lània d'Estudis Bagençs*, núm. 8, p. 109-110.

nològicament a grans trets vers aquest moment, no més enllà de mitjans del segle XIV, per la presència totalment majoritària de ceràmica reduïda d'aquest període al costat d'alguns pocs fragments de ceràmica vidrada en verd i en marró. Pel que fa a la ceràmica reduïda (làmina I: 9-10 i 13-15), el conjunt està format, de forma predominant, per peces representades tipològicament per cassoles, a vegades amb nanses, i geres i olles amb el llavi arrodonit, bisellat o amb encaix per a tapadora; les pastes són compactes, amb desgreixant de quars, i presenten un color gris fosc, mentre que les decoracions estan formades per línies incises que envolten la peça, alguns meandres o bé incisions fetes amb punxó. Per les seves característiques, es tracta d'un conjunt que es pot comparar amb d'altres de ben coneguts d'aquesta mateixa cronologia, on cal destacar els paral·lels que trobem principalment en l'excavació dels forns de Cabrera d'Anoia,⁵² així com en contextos del segle XIII avançat de Santa Maria de Rubió,⁵³ en els estrats fundacionals del segle XIII de Sant Jaume Sesoliveres,⁵⁴ a Igualada, o en unes sitges amortitzades a partir de la construcció de l'església de Sant Miquel de Veciana.⁵⁵ En relació al vidre, es tracta fonamentalment d'algunes vores de gots i de llànties, amb una representació de

vidres transparents, de color verd clar i tons groguencs, que presenten paral·lels amb els materials documentats al taller de vidre de Sant Fost de Campsentelles, datat en els segles XIII-XIV, on igualment destaquen les llànties i els gots,⁵⁶ o, sobretot pel que fa les llànties, a l'excavació de l'església de Santa Eulàlia d'Encamp, a Andorra,⁵⁷ i a la granja cistercenca d'Ancosa, en ambdós casos amb cronologies baixmedievales i d'inicis de l'època moderna.⁵⁸ Així mateix, es comprova com aquesta amortització s'acompanya amb la construcció d'un envà de blocs lligats amb morter que tapia l'espai interior del campanar reblert, tot deixant un àmbit útil encarat vers la nau que serà aprofitat com a capella, on el mateix envà s'aprofitarà com a basament, situat en la part central i amb unes mesures de 128 x 54 cm (figura 8). A partir d'aquestes dades, es pot inferir que aquest campanar, construït com s'ha vist vers el segle XII en un moment probablement molt proper a l'aixecament de l'església, devia romandre en peu no més de dos segles, quan devia caure o ser enderrocat.⁵⁹ Per altra banda, la menció específica en la visita pastoral de l'any 1447 d'un «*altare maius*» dedicat a Sant Vicenç potser impliqui la presència d'algun altre altar, possiblement situat en aquesta capella.⁶⁰ De tota manera, l'existència explícita en els tex-

⁵² M. LEENHARDT [et al.] (1993), «Primers resultats dels treballs al taller medieval de ceràmica grisa de Cabrera d'Anoia», *Estrat*, núm. 6, p. 151-177; J.I. PADILLA; J.M. VILA (1997), «El tester 374-B de Cabrera d'Anoia. Anàlisi d'una fase de la producció d'aquest centre artesanal», DDAA, *Ceràmica medieval catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona els dies 15 i 16 de novembre de 1994*, Quaderns científics i tècnics 9, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 143-158; A. LÓPEZ; A. CAIXAL; X. FIERRO (1999), «Alguns materials ceràmics apareguts en contextos de l'època medieval a les comarques de Barcelona», J.I. PADILLA; J.M. VILA (coords.), *Ceràmica medieval i posmedieval: circuits productius i seqüències culturals*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 39-55; A. LÓPEZ (1998), «Taller i forns de ceràmica grisa del castell de Cabrera», A. PLADEVALL (dir.), *Catalunya Romànica xxvii. Visió de síntesi. Restauracions i noves troballes. Bibliografia. Índexs generals*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 172-174.

⁵³ A. LÓPEZ; A. GUTIÉRREZ (2007), «El material arqueològic trobat a Santa Maria de Rubió», A. LÓPEZ (coord.), *Església de Santa Maria de Rubió. Memòria d'Arqueologia i Història*, Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, p. 55-69; A. LÓPEZ (2007), «Cronologia i difusió d'un grup de ceràmica procedent del taller de Cabrera d'Anoia», A. LÓPEZ (coord.), *Església de Santa Maria de Rubió. Memòria d'Arqueologia i Història*, Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, p. 65-69.

⁵⁴ A. LÓPEZ; X. FIERRO; A. CAIXAL (1995-1996), «Resultats de l'excavació a l'església de Sant Jaume Sesoliveres (Igualada, Anoia)», *Acta Mediaevalia*, núm. 16-17, p. 269-270.

⁵⁵ F.X. SOLÉ (1991), «Excavacions a l'església de Sant Miquel de Veciana», R. LACUESTA (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics, 3. Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segle X al XVIII)*, Diputació de Barcelona, 1991, p. 214-215.

⁵⁶ A. OLIVER (1989), «El taller de vidre medieval de Sant Fost de Campsentelles», *Acta Mediaevalia*, núm. 10, p. 387-426.

⁵⁷ M. JUAN [et al.] (1989), *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici. Segles IX-XX*, Monografies de Patrimoni 2, Govern d'Andorra, p. 105-109.

⁵⁸ J. BOLÓS; L. MALLART (1986), *La granja cistercenca d'Ancosa (La Llacuna, Anoia): estudi dels edificis i dels materials trobats durant les excavacions (1981-1983)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya 7, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 79-80.

⁵⁹ A Sant Julià d'Altura, a Sabadell, el campanar del segle XI, que al seu torn també talla tombes anteriors, és desmuntat igualment a finals del segle XIII o inicis del segle XIV. J. ROIG; J.M. COLL (2003), «L'església de Sant Julià d'Altura (Sabadell, Vallès Occidental)», *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, Sant Cugat del Vallès*, p. 612.

⁶⁰ «...*altare maius eidem ecclesie quod est constructum sub eadem invocationem sancti Vincencii...*», (1447/03/03, AEV 1202/1, f. 36).

Figura 8.
Vista del campanar de la fase II reblert i convertit en capella lateral en la fase posterior.

tos d'aquesta capella no es fa evident fins a la visita pastoral de l'any 1592, quan apareix, juntament amb l'altar major, un altre altar dedicat a Sant Sebastià,⁶¹ el qual és encara mencionat de forma única fins a l'aparició posterior de la capella del Roser, com es veurà més endavant. Així mateix, l'assimilació d'aquest altar de Sant Sebastià amb la capella sud semblaria evident a partir de la visita pastoral de l'any 1685, quan s'indica clarament que aquell es troba a la part de l'epístola de l'altar major,⁶² és a dir, al cantó dret d'aquest des de la perspectiva dels feligresos, en contraposició a la part oposada de l'Evangelí, en aquest cas vers el nord. No obstant, i com es planteja més endavant, podria ser que en aquests moments s'estigués fent referència ja a la nova església construïda en el casc urbà de Conill i, per tant, es tracta d'una dada que cal considerar amb prudència.

Vers un moment final d'aquesta fase, podem situar l'obertura d'una nova capella en el

mur nord de la nau, executada a partir de l'arrasament fins a una cota determinada del mur original de l'església romànica i la construcció d'un volum exterior a partir de tres murs aixecats amb blocs lligats amb fang. Possiblement calgui identificar-la amb la capella del Roser que trobem esmentada, juntament amb la ja existent de Sant Sebastià, en les visites pastorals per primer cop l'any 1627,⁶³ una dedicació molt estesa justament en aquesta època.⁶⁴ Aquest espai, que presenta un basament de blocs ben desbastats lligats amb calç situat contra la part central del mur nord, romandrà en ús fins a l'abandonament generalitzat de l'església, ja que es troba reblert pel mateix estrat genèric d'enderroc. Ben al contrari, la capella sud acabarà tapiada amb un mur encara en un moment de funcionament de l'església, durant les posteriors fases IV i V, sense que el seu estrat d'amortització, format per pedres i restes de morter de calç segurament provinents del propi enderroc de la capella, aporti cap dada cronològica rellevant.

⁶¹ «Item visita lo altar de Sant Sebastia...», (1592/09/29, AEV 1209/4, f. 86v).

⁶² Concretament, i en parlar de les llànties que cremen a l'interior del temple, es diu que «...la altre es de la Capella de S. Sebastia per estar sita davant della a la part de la Epistola del Altar major», (1685/10/18, AEV 1221, f. 166v).

⁶³ «Item visita lo altar major [,] de nostra sra. del rossey y de St. Sebastia...», (1627/02/08, AEV 1216, f. 117).

Pel que fa a la coberta de l'edifici, i encara que no en tinguem dades arqueològiques directes, cal pensar que en aquesta fase estava constituït per un enllosat, tal i com s'indica clarament a la visita pastoral de l'any 1447, quan, per altra banda, es disposa el seu sanejament, donat que estava cobert d'herbes i hi havia perill d'entrada d'aigües.⁶⁵

Fase IV (mitjans segle XVII-inicis segle XVIII):

Aquesta llarga fase que hem associat a l'evolució de la segona església a partir del segle XIII, amb diverses reformes especialment a l'àrea del presbiteri, l'afegiment de capelles laterals i un nivell de circulació de la nau sense variacions destacables, finalitza quan, en un moment que podem situar vers mitjans del segle XVII, tota la nau queda reblerta amb un potent nivell (UE 1089) de blocs i argila que crea un nou nivell de circulació (UE 1071) de terra trepitjada que s'igualava en cota a aquell espai intermedi entre la nau i el presbiteri de la fase anterior, al qual acaba cobrint una mica, tal i com succeeix també amb l'estructura quadrangular UE 1093 (figura 9). La datació *post quem* ens l'ofereix el registre numismàtic d'aquest estrat d'anivellament, on tenim, com a peça més moderna i entre moltes altres de cronologies anteriors, un diner de Felip II resse-

gellat durant la Guerra dels Segadors, una cronologia que sembla correspondre al material ceràmic que conté aquest estrat, on trobem alguns fragments de ceràmica de reflexos metàl·lics. Ara, doncs, el presbiteri, que conserva encara el mateix nivell de circulació (UE 1069) i el mateix basament d'altar (UE 1067), es veurà allargat fins a un nou graó (UE 1062) format per grans blocs treballats de sorrenca i situat aproximadament a l'alçada de l'obertura de les capelles laterals, de forma que desapareix aquell espai intermedi, quedant l'església de nou dividida en dos àmbits o nivells, el de la nau i el del presbiteri.

Pel que fa a la nau, el sòl de circulació s'anivella pràcticament, encara que no del tot, amb els bancs laterals de la fase anterior. Justament, en el tram de banc situat immediatament a l'oest de l'obertura de la capella sud, els seus blocs van ser arrencats i l'espai (UE 1094) arranjat per dipositar-hi les restes òssies parcials d'un esquelet d'un individu adult (UE 1095), les quals se'ns presenten sense connexió i barrejades amb argila. Per la seva banda, i com ja s'apuntava anteriorment, l'estructura 1072, interpretada com una fresquera o rebost i situada als peus de la nau, continuarà en ús durant aquesta fase, moment en que la seva part superior, ara amb una coberta formada per

⁶⁴ A Santa Eulàlia d'Encamp, sembla que l'afegiment de capelles, una d'elles dedicada a la Verge del Roser, es data a partir de l'any 1618 (M. JUAN [et al.] (1989), *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici. Segles IX-XX*, Monografies de Patrimoni 2, Govern d'Andorra, p. 63), mentre que a Súrria la creació de la Confraria del Roser és de l'any 1591 (A. PANCORBO (2007), «Les campanyes d'excavació de 2004 a l'església de la Mare de Déu del Roser (Súrria, Bages)», III *Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, p. 794); també a Sant Iscle i Santa Victòria de Bages la construcció d'una capella homònima se situa a partir de criteris arqueològics entre finals del segle XVI i inicis del XVII. De fet, la devoció per la Mare de Déu del Roser, a qui s'atribueix la victòria, sembla que s'inicia arran de la batalla de Lepant i s'estén en el període posterior, quan en moltes parròquies es constitueix una Confraria del Roser que acostuma a promoure la construcció d'una capella amb aquesta dedicació. J.M. VILA (2004), «Excavació arqueològica a l'església de Sant Iscle i Santa Victòria de Bages (Sant Fruitós de Bages)», *Actes de les jornades d'arqueologia i paleontologia 2001. Comarques de Barcelona*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 1213-1214. Encara podem citar la construcció de capelles del Roser a Sant Quirze de Muntanyola, a Osona, l'any 1575 (M. CLUA (1991), «Excavacions a l'església de Sant Quirze de Muntanyola», R. LACUESTA (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics, 3. Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segle X al XVIII)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 179), a Sant Pere de Castellfollit del Boix al segle XVI (J. FIERRO; M. CLUA (1991), «La interpretació de la iglesia de Sant Pere de Castellfollit del Boix a la luz de la excavación de la capilla gòtica adosada a la fachada septentrional del templo», R. LACUESTA (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics, 3. Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segle X al XVIII)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 209), a Santa Eulàlia de Riuprimer, a Osona, vers finals del segle XVI i inicis del XVII (J. FIERRO (1991), «Resultados de las excavaciones realizadas en la iglesia de Santa Eulàlia de Riuprimer», R. LACUESTA (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics, 3. Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segle X al XVIII)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 54), a Santpedor l'any 1613 (E. SANCHEZ; D. OLIVARES; J.M. FEIXAS (1996), *Sant Pere d'Or, un temple mil·lenari*, Santpedor a l'abast 5, Ajuntament de Santpedor, p. 14), a Sant Valentí de les Cabanyes, al Penedès, l'any 1614 (A. LÓPEZ [et al.] (1992), *Arqueologia, història i art de l'església de Sant Valentí de les Cabanyes*, Sant Sadurní d'Noya, Ajuntament de les Cabanyes / Institut d'Estudis Penedesencs, p. 22), a Santa Maria de Castelldefels entre els anys 1588 i 1590 (A. LÓPEZ; I. ESTANY; R. LACUESTA (coord.) (2005), *Castell de Castelldefels. Arqueologia, història, art*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 98) o a Santa Maria de Rubió entre els anys 1589 i 1591 (A. LÓPEZ (coord.) (2007), *Església de Santa Maria de Rubió. Memòria d'Arqueologia i Història*, Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, p. 42).

⁶⁵ «*Etiā visitavit tectum sive losat dicte ecclesie quod est totum cohoptum de erbes intantum que est periculum que in eadem ecclesia non decurrat [...] aquam tempore pluviāli...*», (1447/03/03, AEV 1202/1, f. 36).

Figura 9.
Vista de l'interior de
l'església de la fase IV.

Figura 10.
L'església de la fase V
amb el poble de
Conill al fons.

diverses lloses, es recreix i s'associa al sòl 1071. Finalment, en aquest mateix nivell de circulació hi trobem diversos retalls i encaixos que interpretem com a forats de pal destinats a sostenir algun tipus d'estructura o bastida de fusta utilitzada per a realitzar reformes en la volta o la part superior dels murs de la nau.

Fase V (iniciis-finals segle XVIII):

Arribats a aquest punt, es detecta la darrera fase constructiva i de reformes a l'edifici, uns treballs d'entitat considerable que comportaran una remodelació important de l'espai interior de l'església (figura 10). D'entrada, tant l'espai de la nau com el del presbiteri seran colmatats i construïts de nou. Així, pel que fa al presbiteri, l'espai situat entre la base d'altar i el mur de l'absis es reomplirà amb un gran nombre de blocs ben travats (UE 1068) i un anivellament general de tapàs (UE 1061) per tal de servir de preparació per a un nou sòl enllosat (UE 1020) que quedarà separat de la nau per un esglaó (UE 1021) format per diversos blocs de sorrenca ben tallats lligats amb morter. Al bell mig d'aquest presbiteri s'aixeca un nou basament d'altar (UE 1022), de 148 x 76 cm., construït amb blocs de sorrenca ben escarats lligats amb morter i que presenta una preparació prèvia feta amb lloses i ciment (UE 1063). En relació a la nau, els nivells anteriors seran coberts amb un important abocament de tapàs (UE 1055), el qual, un cop

degudament anivellat, sostindrà un nou enllosat (UE 1019) molt semblant al del presbiteri, amb grans lloses de sorrenca ben tallades i lligades amb morter, disposades en filades regulars. La cronologia d'aquesta reforma ens l'aporten justament els nivells de preparació dels enllosats, 1068 al presbiteri i 1055 a la nau, els quals, més enllà d'un nombre considerable de peces baixmedievales i modernes, presenten sengles ardis de l'arxiduc Carles que es poden situar entre els anys 1705 i 1714. Cal, a més, destacar la presència, en un nivell de reparació o anivellament de graves i guix (UE 1060) en el sector més oriental del presbiteri, d'una tassa d'orelletes de ceràmica de reflexos metàl·lics (làmina I: 16). De fet, potser calgui vincular aquesta fase constructiva amb la disposició que trobem en una visita pastoral de l'any 1723, quan, descrivint l'estat de l'església com indecent i ruïnós, es mana reedificar-la i conservar-la.⁶⁶

Com a element destacable d'aquest seguit de reformes es troba l'afegiment d'un cos quadrangular per l'exterior en la meitat nord del mur de tancament oest de la nau, de 3,25 x 2,50 m. a l'exterior, que interpretem com les restes d'un campanar, tot i que també podria servir complementàriament com a caixa d'escala per accedir a un possible cor situat als peus de la nau, del qual no en quedarien més indicis que l'arrencada d'un arc i alguns elements de guix (motllures i columnetes) trobats en el nivell d'enderroc general.⁶⁷ L'accés a aquest cos es practicaria per una porta oberta en el mur oest de la nau que donaria pas a unes escales de les quals només s'ha conservat un primer tram (UE 1037) amb set esglaons. Situant-nos encara en l'exterior de l'edifici, cal esmentar la presència de dos contraforts, de 130 x 65 cm. i 245 x 100 cm. respectivament,

construïts amb blocs lligats amb fang que s'adossen al mur nord de la nau, si bé la seva cronologia precisa no es podrà concretar fins al moment en que s'excavin els estrats exteriors que s'hi associen.

Finalment, trobem en la cara interna del mur del presbiteri, allà on s'ha conservat, algunes estructures l'origen de les quals és difícil de situar, ja que perfectament podrien ser anteriors a aquesta fase. En primer lloc, hi ha dos nínxols o armariets (figura 4) buidats en el sector més meridional, un al costat de l'altre, amb restes d'un enguixat interior; un d'ells contenia les restes inferiors d'un esquelet (coxa, pelvis i ossos llargs) dipositades en el seu interior, probablement en un moment de desús de l'església i d'afectacions en el cementiri circumdant, com ho deixen entreveure les informacions aportades per les visites pastorals d'aquest moment, un fenomen que caldria posar en relació també amb l'aparició de restes humanes en el reblliment del campanar modern (UE 1005). En relació a aquestes estructures, potser calgui vincular-les a l'esment, en una visita pastoral de l'any 1447, de la presència d'un armari tancat amb clau construït al darrere de l'altar major, on s'hi desaven els sants olis i altres objectes.⁶⁸ Al costat d'aquests armariets, es troben les restes del que identifiquem com un aiguamanil, format per un espai buidat en el mur de l'absis, enguixat i amb una teula integrada en la seva base per facilitar la sortida d'aigües.

Fase VI (finals segle XVIII-època actual):

Malgrat aquest seguit d'intenses reformes que situem vers inicis del segle XVIII, l'església degué entrar en desús ja durant el mateix segle, quan el traspàs de competències

⁶⁶ Veure nota 35.

⁶⁷ La construcció de cors als peus de la nau en aquests moments està ben testimoniada en altres casos, com a Sant Joan del Pla de la Palma de Cervelló entre finals del segle XVII i inicis del segle XVIII (J.M. VILA (2003), «Excavació arqueològica a l'església de Sant Joan del Pla (la Palma, Baix Llobregat)», *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, p. 595), a Sant Pere de Llorà l'any 1731 (C. MONTALBÁN (2007), «La descoberta de l'església preromànica de Sant Pere de Llorà (Sant Martí de Llèmena)», *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, p. 619), a Santa Maria de Montmeló entre els anys 1727 i 1736 (J.M. VILA (2004), «Intervenció arqueològica a l'església de Santa Maria de Montmeló», *Actes de les jornades d'arqueologia i paleontologia 2001. Comarques de Barcelona*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 1183), a Sant Vicenç del Rus entrat el segle XVIII (A. LÓPEZ; A. CAIXAL; M. JUAN (1989), «L'excavació arqueològica», A. LÓPEZ (dir.), *Quaderns Científics i Tècnics, 1: Recerques històrico-arqueològiques al Berguedà (1983-1986). Llibre I. Església de Sant Vicenç de Rus, Castellar de N'Hug*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 20) o a Sant Quirze de Pedret en el mateix segle (A. LÓPEZ; A. CAIXAL (1995), «Llibre II. Església de Sant Quirze de Pedret, Cercs. Excavacions arqueològiques. Campanyes 1989-1992», A. GONZÁLEZ, *Quaderns Científics i Tècnics 6. Investigacions arqueològiques i històriques al Berguedà (II). Sant Llorenç prop Bagà. Sant Quirze de Pedret*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 229-230).

⁶⁸ «...intus quoddam armarium quod est constructus retro dictum altare maius eiusdem ecclesie et quod clauditur cum clausura et cum clave...» (1447/03/03, AEV 1202/1, f. 36).

vers la nova església parroquial de Sant Vicenç construïda a l'interior del nucli de Conill sembla ja consumat i fins i tot l'espai cementiri, malgrat les resistències que delaten les visites pastorals durant tot el segle XVIII, s'associa definitivament al nou temple. De fet, l'entrada en funcions de l'església actual no sembla anterior a finals del segle XVII, fet que no vol dir que no existís d'un temps abans; no obstant, la primera notícia que ens aporten les visites pastorals és de l'any 1693, quan es contraposa clarament l'existència de dues esglésies, la vella i la parroquial.⁶⁹ No obstant, es pot intuir a partir de les visites pastorals que aquesta nova església podria trobar-se ja activa des d'uns anys abans. En concret, les referències a les capelles i altars secundaris semblen definir un trencament que tindria lloc en un moment que no podem determinar amb precisió però que cal situar vers mitjans del segle XVII; així, si l'any 1627, com hem vist, es documenten encara, a part del major, dos altars, el de Sant Sebastià i el del Roser, que creiem que cal identificar amb les dues capelles existents a l'església excavada, l'any 1681 en trobem un tercer dedicat al Sant Crist, el qual apareixerà continuadament a partir d'aquest moment, ja amb tota seguretat en relació a l'església del poble,⁷⁰ i al que encara caldrà adjuntar altres nous altars que es documenten més endavant en aquest temple.⁷¹ Si bé es fa difícil concloure

res de forma definitiva, ens sembla coherent atribuir aquests nous altars a la construcció de la nova església, documentada explícitament pocs anys més tard.

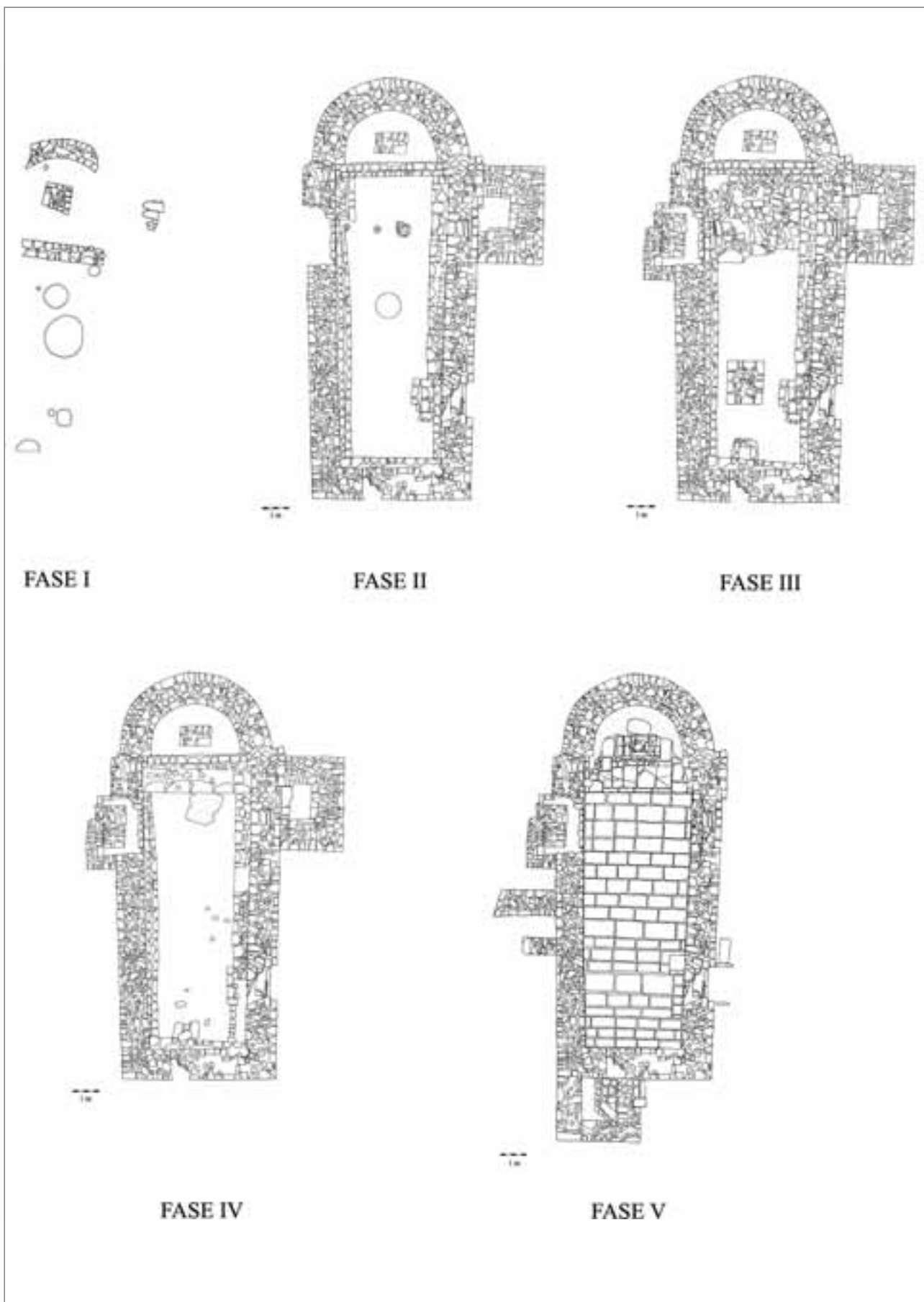
Malgrat el trasllat de les competències parroquials, hem vist com l'església vella no queda abandonada sinó que, ben al contrari, mostra una fase important de reformes a partir d'inicis del segle XVIII, uns treballs destacables que les visites pastorals no registren de forma clara, malgrat deplorar, com veïem més amunt, l'estat ruïnós de l'edifici reiteradament els anys 1693 i 1723. A partir d'aquest moment, roman com a capella del cementiri del poble de Conill, al qual sembla que el seu destí anirà lligat, doncs podem pensar que el trasllat definitiu d'aquell vers el poble, que podem situar cap a finals del segle XVIII, comportarà l'abandonament definitiu de l'edifici, fet que explicaria la presència de conjunts d'ossos humans dipositats tant sobre nivells d'enderroc interiors com reomplint un dels armariets de l'absis, unes deposicions que vinculem als treballs de trasllat de les tombes.

A partir d'aquest moment, doncs, l'antiga església de Conill quedarà abandonada i coberta pel seu propi enderroc, esdevenint un sector d'hortos i camps que amagaran les seves estructures durant els segles XIX i XX (figura 1).

⁶⁹ Trobem continuament a la bibliografia (M. CAHNER (coord.) (1984), *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. El Penedès i l'Anoia*, vol. v, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 456 i J.M. TORRAS (coord.) (1988 i 1991), *Història de l'Anoia*, 2 vol., Manresa, Parc Edicions Selectes, p. 402) la referència a una suposada construcció del temple actual a principis del segle XVII, una notícia que no hem sabut contrastar i que, a la llum si més no de les informacions aportades per les visites pastorals, potser caldria modificar vers una cronologia un xic més recent dins el mateix segle. En aquest sentit, tampoc les dades que de moment s'extreuen del propi edifici no conclouen res, doncs les inscripcions que s'hi observen remetent a dates més tardanes, anys 1803 i 1859, corresponents segurament a diferents reformes (informació extreta de la fitxa corresponent a la «capella romànica de Conill» de l'Inventari de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya).

⁷⁰ 1681/11/17, AEV 1220/1, f. 19.

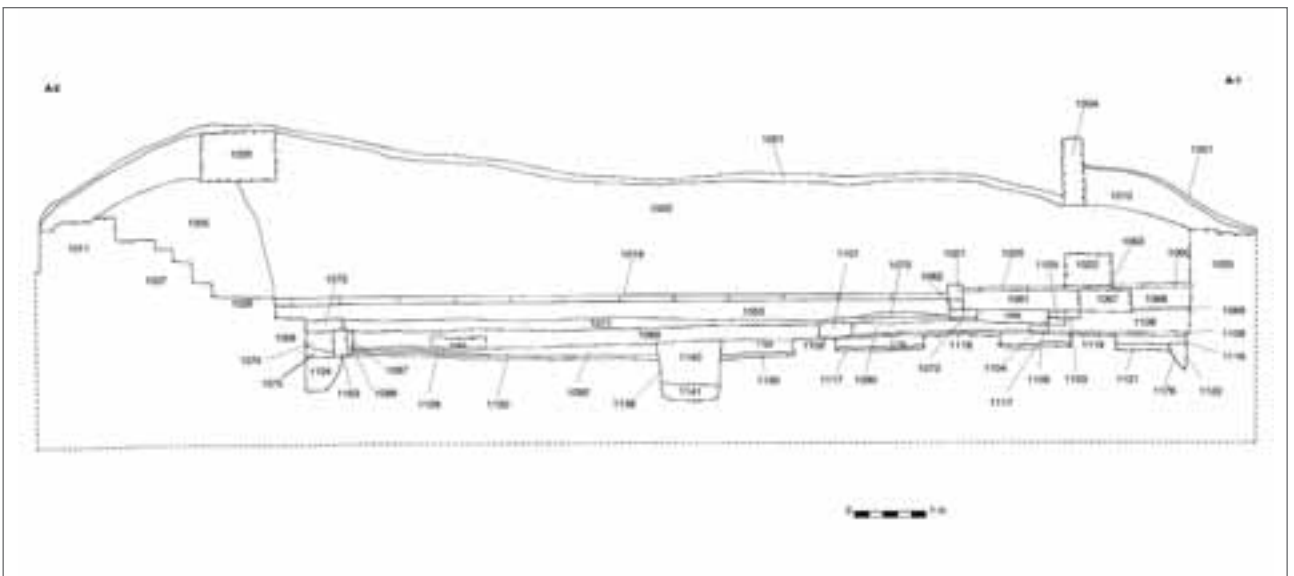
⁷¹ L'any 1692, la visita esmenta l'altar major, el del Roser, el del Sant Crist «*et alia altarias*» (1692/11/30, AEV 1220/5, f. 59v), mentre que a partir de l'any 1698 apareix amb regularitat un altar dedicat a Sant Francesc Xavier (1698/12/02, AEV 1220/6, f. 120).

Làmina II. Plantes de les diferents fases.

Figura 11. L'església des del nord un cop finalitzada la intervenció.

Làmina III. Secció longitudinal de l'església.